

Program wychowania przedszkolnego

wspomagający rozwój aktywności dzieci czteroletnich

Spis treści

Wstęp	5
Koncepcja filozoficzna programu	8
Cele ogólne programu	9
Warunki realizacji programu	10
Propozycje metod pracy z dziećmi czteroletnimi	12
Metody szczególnie użyteczne w pracy z dziećmi czteroletnimi	13
Charakterystyka rozwoju dziecka czteroletniego	22
Treści edukacyjne	25
Indywidualizacja pracy z dziećmi	34
Przykładowy program wspomaganie i korygowania rozwoju czterolatka	37
Literatura	39

Wstęp

Program wychowania przedszkolnego wspomagający rozwój aktywności dzieci czteroletnich *Żyrafa Ola i przyjaciele* jest przeznaczony do pracy z dziećmi w przedszkolach oraz innych formach wychowania przedszkolnego. Stanowi integralną część programu wychowania przedszkolnego dla dzieci od trzech do sześciu lat o takim samym tytule.

Program jest zgodny z założeniami Podstawy programowej wychowania przedszkolnego dla przedszkoli, oddziałów przedszkolnych w szkołach podstawowych oraz innych form wychowania przedszkolnego (Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej). Odpowiada też zaleceniom zawartym w Ustawie o systemie oświaty z dnia 7 września 1991 r. z późniejszymi zmianami oraz Ustawie z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe.

W zmieniających się warunkach życia społeczno-politycznego, gospodarczego i kulturowego pojawiają się nowe zagadnienia bezpośrednio związane z transformacją funkcji przedszkola i nauczyciela małego dziecka. Ostatnia zmiana wynikająca z reformy szkolnictwa wymaga od nauczyciela odejścia od roli edukatora przekazującego wiedzę i przyjęcia roli kreatora stymulującego aktywność dziecka ukierunkowaną na rozwój poznawczy i społeczny, wczesną edukację i uspołecznienie oraz tworzenie fundamentów podstawowych umiejętności – czytania, pisania i arytmetyki – niezbędnych do podjęcia nauki w szkole podstawowej¹.

Koncepcja programu zasadza się przede wszystkim na metodach aktywizujących, które odwołują się do autentycznej i spontanicznej aktywności dzieci. Tylko taka aktywność, jak przekonuje J. Piaget, „kierowana i nieustannie pobudzana przez nauczyciela, ale pozostawiająca swobodę w podejmowaniu prób, błędzeniu po omacku i uwzględniająca możliwość popełnienia pomyłek, doprowadzi do intelektualnej autonomii”². Dziecko, które aktywnie zdobywa wiedzę poprzez eksperymentowanie i poszukiwanie, ma szansę na lepsze zrozumienie i zapamiętanie treści. Uczy się samodzielnego dochodzenia do wiedzy. Ta umiejętność będzie dla niego ważna przez całe życie i zapewni mu sukces edukacyjny na każdym poziomie kształcenia. Ważnym aspektem metod aktywizujących jest uczenie współpracy z rówieśnikami – doskonalenie umiejętności komunikowania się, wymiany poglądów, dochodzenia do wspólnych wniosków itd. Wielką radość i satysfakcję daje dzieciom możliwość zaprezentowania efektów swoich działań rodzicom, innym dzieciom i pracownikom przedszkola.

¹ Parczewska T., *Strategie stosowane przez przedszkole w realizacji jego funkcji i zadań edukacyjnych*, [w:] *Dziecko w szkolnej rzeczywistości – założony a rzeczywisty obraz edukacji elementarnej*, Sowińska H. (red.), Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2011, s. 397.

² Piaget J., *Dokąd zmierza edukacja*, PWN, Warszawa 1977, s. 88.

Kiedy dzieci widzą zachwyt w oczach osób, którym przedstawiają swoje osiągnięcia, wzrasta ich pozytywna samoocena.

Treści edukacyjne programu realizują cztery obszary rozwoju dziecka: fizyczny, emocjonalny, społeczny i poznawczy.

U dzieci w wieku przedszkolnym rozwój fizyczny jest zintegrowany z rozwojem biologicznym. Wszelkie przejawy fizyczności można tłumaczyć przede wszystkim w odniesieniu do zjawisk natury biologicznej. Jeżeli w przedszkolu zadba się o odpowiednie warunki pobytu, zapewni się zdrowe, zbilansowane posiłki, codzienny pobyt na świeżym powietrzu, zabawy i ćwiczenia ruchowe, to przyczyni się to do zdrowia dzieci. Ułatwi im to również skupienie się na podejmowanych działaniach i odnoszenie sukcesów edukacyjnych.

Pobudzanie rozwoju emocjonalnego dzieci – kolejny element procesu wychowania w przedszkolu – odgrywa ważną rolę w kształtowaniu ich osobowości. W jego efekcie dziecko rozpoznaje i szanuje emocje – swoje i innych. Staje się również empatyczne w stosunku do zwierząt, a także dostrzega wartość otoczenia przyrodniczego jako źródła satysfakcji estetycznej.

Podstawowym celem wychowania społecznego jest przygotowanie dziecka do roli aktywnego współuczestnika i współtwórcy życia społecznego. Dziecko nabywa umiejętności komunikowania się z dorosłymi i innymi dziećmi, rozpoznawania emocji oraz radzenia sobie z nimi. Poznaje środowisko, w którym żyje, uczy się szacunku do tradycji i historii Polski, a także przyswaja niezbędną wiedzę na temat członkostwa naszego kraju w Unii Europejskiej. Należy pamiętać również o tym, że wiele dzieci podróżuje z rodzicami po świecie, dlatego trzeba im także przekazać elementarną wiedzę na temat innych państw, kontynentów, narodowości, ras itd. Treści z tego bloku tematycznego wprowadzają dzieci w świat wartości, dobra, piękna, szacunku i tolerancji.

Aby stymulować rozwój poznawczy dziecka, należy skupić się na procesie kształcenia, który ma na celu rozwijanie aktywności i czynności umysłowych, budzenie ciekawości i potrzeby wiedzy o świecie oraz przyswajanie elementarnych wiadomości i praktycznych umiejętności przydatnych w codziennym życiu. Wychowanie umysłowe stanowi podstawę przygotowania do nauki w szkole w zakresie czytania, pisania i matematyki. Dziecko w przedszkolu poznaje poprzez zabawę litery drukowane, a także przygotowuje się poprzez różnego rodzaju ćwiczenia ręki, nadgarstka i chwytu narzędzia pisarskiego do nauki pisania³.

³ Dmochowska M., *Rola wychowania umysłowego w rozwoju dziecka*, [w:] *Podstawy pedagogiki przedszkolnej*, Kwiatowska M. (red.), WSiP, Warszawa 1985, s. 344.

Dlaczego warto wybrać program *Żyrafa Ola i przyjaciele?*

Program ma bogatą obudowę metodyczną. Są to m.in. przewodniki dla nauczycieli, w których znalazły się propozycje pracy z dziećmi od chwili przekroczenia przez nie progu przedszkola, poprzez różnego rodzaju zajęcia dydaktyczne, pobyt na świeżym powietrzu, aż po moment odebrania ich z placówki przez rodziców. Publikacje dla dzieci zawierają ćwiczenia dostosowane do poziomu ich rozwoju, o różnym stopniu trudności. Przy ich tworzeniu uwzględniono zasadę indywidualizacji – w efekcie dzieci mogą pracować w obrębie jednego tematu na swoim poziomie.

W całym programie wychowania przedszkolnego dla dzieci od trzech do sześciu lat uwzględniono wymagania nowej podstawy programowej z 14 lutego 2017 r. Realizujące go dzieci posiadają elementarną umiejętność nauki czytania, będą przygotowane do nauki pisania, a dzięki bogatej ofercie zajęć z zakresu pojęć matematycznych zdobędą także umiejętności dające gwarancję odniesienia sukcesu w uczeniu się matematyki w szkole.

Koncepcja filozoficzna programu

Podstawy teoretyczne programu zasadzają się przede wszystkim na teorii konstruktywizmu. W myśl tej teorii wiedza jest tworzona przez jednostkę. Człowiek nie rejestruje informacji, lecz buduje struktury wiedzy z dostępnych wiadomości. Dorota Klus-Stańska uważa, że trudno mówić o bezpośrednim odzwierciedlaniu w umyśle poznawanej rzeczywistości czy też wiernej rejestracji lub kopiowaniu napływających danych. Każda czynność poznawcza prowadzi do swoistego przekształcenia docierających informacji. Poznanie ma zatem zawsze naturę raczej czynną niż bierną.

Idee konstruktywizmu stanowią obiecującą perspektywę dla edukacji. Respektowanie postulatów konstruktywistów wiąże się z odchodzeniem od mającego behawiorystyczny rodowód transmisyjnego modelu wiedzy na rzecz modelu interakcyjnego, mającego u podstaw aktywność badawczą dzieci. W tym modelu większego znaczenia nabiera wiedza dziecka zdobyta poza instytucjami edukacyjnymi; docenia się jego osobisty punkt widzenia odnoszący się do różnych kwestii. Do głosu dochodzi wiedza „wewnętrzna”, będąca tworzoną przez dziecko wewnętrzną reprezentacją świata. W ujęciu konstruktywistycznym nauczyciel nie jest osobą przekazującą niepodważalną i jedynie słuszną wiedzę. Jego rola polega na organizowaniu sytuacji edukacyjnych. Jest on organizatorem stwarzającym dzieciom możliwości działań poznawczych. Pielęgnuje i wzmacnia naturalną ciekawość dzieci, zachęca je do prezentowania własnych przekonań i inspiruje do dialogu.

Organizowanie edukacji w duchu konstruktywizmu daje nadzieję na kształtowanie człowieka wielowymiarowego, twórczego, samodzielnie myślącego. W zakresie uczenia się ważniejszy od zasobu wiedzy i wymiernych osiągnięć dziecka jest sam proces – a także refleksja, interpretacja, dochodzenie do prawdy i rozwiązywanie problemów. Zgodnie z poglądami Jerome’a S. Brunera, jednostka ma sama sprawować kontrolę nad swoją aktywnością poznawczą, ale jednocześnie powinna realizować swoje zadania w grupie rówieśniczej, we wspólnocie uczących się osób. Dzięki temu zachowuje nie tylko indywidualność, lecz także tożsamość kulturową.

Cele ogólne programu

1. Wspomaganie całościowego rozwoju dzieci poprzez organizowanie sytuacji edukacyjnych sprzyjających aktywnemu poznawaniu świata.
2. Wzmacnianie poczucia bezpieczeństwa poprzez umożliwianie dzieciom swobodnego rozwoju, zabawy i odpoczynku.
3. Budowanie u dzieci poczucia własnej wartości. Umożliwianie nabywania przez nie odporności emocjonalnej i zdobywania umiejętności radzenia sobie w trudnych sytuacjach.
4. Wdrażanie dzieci do zdrowego stylu życia oraz czerpania radości z podejmowania wysiłku fizycznego.
5. Wdrażanie dzieci do samodzielności podczas czynności samoobsługowych, do poszukiwania wiedzy i podejmowania decyzji.
6. Tworzenie sytuacji edukacyjnych sprzyjających rozwojowi mowy, odpowiedniego zachowania oraz wrażliwości artystycznej.
7. Wprowadzanie dzieci w świat wartości – takich jak zdrowie, porozumienie, pokora, dobro, prawda, piękno, przyjaźń, wolność.
8. Budzenie świadomości narodowej. Kształtowanie postawy patriotycznej.
9. Rozwijanie zainteresowań i uzdolnień dzieci.

Warunki realizacji programu

Program wychowania przedszkolnego *Żyrafa Ola i przyjaciele* może być realizowany w przedszkolu dysponującym salami urządzonymi zgodnie z potrzebami dzieci, z wieloma kącikami zainteresowań oraz miejscem na zabawy ruchowe i relaks. Sale te powinny być wyposażone w pomoce dydaktyczne do zajęć. W podstawie programowej zaleca się zorganizowanie stałych kącików zainteresowań: czytelniczego, konstrukcyjnego, artystycznego, przyrodniczego, a także czasowych, związanych z realizowaną tematyką, świętami czy specyfiką pracy przedszkola. Proponuje się też, by każde dziecko miało własną szufladę lub półkę na rzeczy osobiste i pakiet edukacyjny.

Nauczyciele wychowania przedszkolnego organizują pobyt dzieci w placówce w różnych formach. Konieczne jest zagospodarowanie każdej godziny, planowanie działań kierowanych i niekierowanych, takich jak: zajęcia dydaktyczne, zabawy swobodne, aktywność na placu zabaw, użyteczne prace, spacer, wycieczki itp. Należy uwzględnić także czas na spożywanie posiłków, odpoczynek, uroczystości przedszkolne i doskonalenie czynności samoobsługowych (ubieranie się, rozbieranie się itd.).

Dla dziecka w wieku przedszkolnym najważniejsza jest zabawa. Związane z nią działania wpisują się w naturalną potrzebę bycia czynnym. Należy zadbać o to, by dzieci przebywały codziennie na świeżym powietrzu. Najlepszą przestrzenią do realizacji aktywności poza budynkiem przedszkola są: przedszkolny ogród, plac zabaw, boisko i najbliższa okolica – teren spacerów, krótkich wycieczek itp. Nauczyciel wychowania przedszkolnego powinien tak zaplanować rytm dnia swoich podopiecznych, by zrealizować zadania wynikające z planu pracy dydaktyczno-wychowawczej, zapewnić dzieciom zabawę i dać im poczucie bezpieczeństwa.

Ćwiczenia zaproponowane w kartach pracy dzieci wykonują przy stolikach. Zadania te mają utrwalać wiedzę i umiejętności zdobyte podczas zajęć kierowanych, zabaw i ćwiczeń z wykorzystaniem różnych pomocy dydaktycznych. Należy pamiętać wówczas o wyrabianiu nawyku przyjmowania prawidłowej pozycji ciała – zapobiega to wadom postawy.

Ramowy rozkład dnia w grupie czterolatek – przykład

Oddział czynny w godzinach 7:00–17:00

7.00–8.00 Schodzenie się dzieci. Zabawy w kącikach zainteresowań. Gry przy stolikach. Praca indywidualna z dziećmi.

8.00–8.10 Powitanie.

8.10–8.40 Ćwiczenia poranne.

- 8.40–8.50** Czynności higieniczne przed śniadaniem.
- 8.50–9.20** Śniadanie.
- 9.20–9.30** Czynności higieniczne po śniadaniu. Przygotowanie do zabaw i zajęć dydaktyczno-wychowawczych.
- 9.30–10.15** Zajęcia i zabawy dydaktyczne.
- 10.15–11.40** Zabawy ruchowe, relaksacyjne lub swobodne.
- 11.40–11.50** Czynności higieniczne przed obiadem.
- 11.50–12.20** Obiad.
- 12.20–12.30** Czynności higieniczne i porządkowe po obiedzie.
- 12.30–13.00** Odpoczynek. Słuchanie bajek i opowiadań. Praca dydaktyczno-wyrównawcza (indywidualna).
- 13.00–14.00** Zabawy dowolne w sali lub przedszkolnym ogrodzie.
- 14.00–14.10** Czynności higieniczne przed podwieczorkiem.
- 14.10–14.30** Podwieczorek.
- 14.30–14.40** Czynności higieniczne i porządkowe po podwieczorku.
- 14.40–17.00** Zabawy dowolne i zorganizowane. Utrwalanie wierszy i piosenek. Praca indywidualna z dziećmi. Rozmowy indywidualne z rodzicami. Rozchodzenie się dzieci do domów.

Propozycje metod pracy z dziećmi czteroletnimi

We współczesnej edukacji przedszkolnej kładzie się nacisk na nowy styl pracy z dzieckiem. Nauczyciel traktuje dziecko jak partnera, pomaga mu w indywidualnym rozwoju, wskazuje, w jakim kierunku ten rozwój może i powinien zmierzać. W tym celu nauczyciel powinien stosować różne metody w pracy dydaktyczno-wychowawczej. Wychodzą one naprzeciw ogólnym potrzebom życia społecznego i sytuacji rodziny.

Wykorzystywane w przedszkolu metody prowadzenia zajęć służą realizacji ich wyznaczonych celów. Można wyodrębnić trzy grupy tych metod: oglądowe, słowne oraz czynne. Metody z poszczególnych grup przenikają się wzajemnie i rzadko występują w czystej postaci. Niektóre z nich są dominujące w trakcie konkretnych rodzajów zajęć. Metody oglądowe, mające u podstaw obserwację i pokaz, przejawiają się najczęściej podczas spacerów, wycieczek i oglądania różnego rodzaju ilustracji. Metody słowne są wykorzystywane w czasie słuchania rozmaitych utworów literackich: wierszy, opowiadań, bajek. Metody czynne zaś to różnego rodzaju ćwiczenia.

Dobór metod zależy od indywidualnych możliwości dzieci oraz od tego, jakie umiejętności zaplanowaliśmy kształcić w danej chwili. Najlepszymi metodami są te, które aktywizują i motywują dziecko oraz umożliwiają mu praktyczne zastosowanie zdobytej wiedzy.

Metody szczególnie użyteczne w pracy z dziećmi czteroletnimi

Metody związane z aktywnością ruchową, muzyką i tańcem

Metoda ruchu rozwijającego Weroniki Sherborne

Jest to metoda zasadzająca się na układzie ćwiczeń gimnastycznych polegających na ruchu, dotyku i wzajemnych oddziaływaniach fizycznych wspólnie ćwiczących osób. Jej genezy można dopatrywać się w koncepcji gimnastyki twórczej Rudolfa Labana, która została wzbogacona doświadczeniami autorki. Metoda wywodzi się z naturalnych potrzeb dzieci, tj. bliskości, kontaktu i bezpieczeństwa, zaspokajanych w trakcie zabaw z rodzicami – tzw. baraszkowania. W każdym zestawie ćwiczeń wyróżnia się kategorie ruchu wyzwalone przez: ćwiczenia prowadzące do poznania własnego ciała, ćwiczenia pomagające wypracować pewność siebie i poczucie bezpieczeństwa w otoczeniu, ćwiczenia ułatwiające nawiązanie kontaktu i współpracy z drugim dzieckiem oraz grupą, a także ćwiczenia twórcze.

Metoda gimnastyki twórczej (ekspresyjnej) Rudolfa Labana

Metoda ta nie narzuca nauczycielowi schematu zajęć. Obowiązują jedynie trzy zasady ich konstrukcji: wszechstronności, naprzemienności wysiłku i rozluźniania oraz stopniowania trudności.

Dzieciom należy wyjaśnić jedynie, co mają robić. To, jak to robić, będzie zależało od ich pomysłowości i doświadczeń ruchowych.

Zgodnie z założeniami tej metody, nauczyciel proponuje dzieciom różne formy ruchu: opowieść ruchową, ćwiczenia muzyczno-ruchowe, taniec, improwizację ruchową, inscenizację, pantomimę.

Podczas wykorzystywania metody Labana należy pamiętać o jej podstawowych założeniach. Ma ona u podstaw szesnaście tematów. Każdy z nich uwzględnia inny charakter ruchu. Wszystkie tematy zostały podzielone na dwie grupy, którym odpowiadają dwa stopnie zaawansowania. Na zajęciach w przedszkolu wykorzystuje się pięć tematów: I – wycucie / świadomość własnego ciała; II – wycucie / świadomość ciężaru, siły i czasu; III – wycucie / świadomość przestrzeni; IV – rozwijanie wycucia płynności ruchu i ciężaru ciała oraz przestrzeni i czasu; V – kształtowanie umiejętności współdziałania z partnerem i grupą.

Metoda Labana umożliwia realizację nowoczesnych haseł nauczania wychowującego, rozwijania zdolności twórczych i odkrywczych. Podczas pracy z dziećmi w przedszkolu może być wykorzystywana w trojaki sposób:

- ▶ sporadycznie, w formie krótkich wstawek uatrakcyjnających zajęcia,
- ▶ do prowadzenia większych fragmentów zajęć,
- ▶ do prowadzenia całych jednostek metodycznych.

Do jej realizacji są niezbędne typowe pomoce dydaktyczne, takie jak: szarfy w czterech kolorach (niebieskim, żółtym, czerwonym i zielonym), woreczki z materiału i krążki ze sklejki lub tworzywa (w tych samych czterech kolorach), kolorowe obręcze o różnych rozmiarach, skakanki, gumowe piłeczki, duże piłki, laski. Nietypowe pomoce zaś to: gazety, tekturowe pudełka, plastikowe butelki, szpulki po niciach.

Metoda Carla Orffa

Podstawą tej metody są założenia ogólnowychowawcze skierowane do wszystkich dzieci, bez względu na ich wiek, umiejętności i możliwości. Dzieci są przygotowywane do rozumienia utworu muzycznego i w efekcie do tworzenia muzyki, czyli improwizowania, a nie tylko do odtwarzania. Stąd taka powszechność tej metody.

Jak pisał Orff: „Wszystkie przeżycia wczesnego wieku, wszystko, co w dziecku zostanie obudzone i rozwinięte, pozostaje mu właściwe przez całe życie”.

U podstaw koncepcji Orffa leżą trzy zasady: nacisk na kształcenie poprzez zabawę, rozwijanie muzykalności dzieci oraz integracja muzyki, słowa i ruchu.

Formy wychowania muzycznego zgodne z tą metodą to:

- ▶ gra na instrumentach,
- ▶ duża ilość ruchu, szczególnie spontanicznego, kreatywnego,
- ▶ improwizacje wokalne, instrumentalne, ruchowe,
- ▶ śpiew ekspresyjny, angażujący dziecko,
- ▶ słuchanie muzyki.

Ćwiczenia rytmiczne (rytmika)

Zajęcia rytmiczne należy prowadzić dwa razy w tygodniu. Powinna im towarzyszyć atmosfera zabawy i odprężenia. Ich główne cele to: rozwijanie muzykalności dzieci i ich zamiłowania do muzyki, kształtowanie wrażliwości, rozwijanie pamięci muzycznej, słuchu muzycznego i poczucia rytmu.

Rozwój muzyczny dzieci można stymulować poprzez: zabawy ruchowe przy muzyce, naukę piosenek, grę na instrumentach perkusyjnych w czasie zabaw, piosenek i tańców, improwizacje ruchowe i muzyczne, naukę tańców dostosowanych do wieku i umiejętności, zabawy i ćwiczenia uwrażliwiające na podstawowe elementy muzyki (tempo, dynamikę, wysokość dźwięków, metrum, budowę utworów itd.).

Zajęcia rytmiczne realizują również cele ogólnowychowawcze – pomagają zapobiegać wadom postawy, kształtować sprawność i estetykę ruchów, rozwijać umiejętność współpracy w grupie. Powinny być prowadzone przez wykwalifikowaną osobę.

Metoda aktywnego słuchania muzyki Batii Strauss

Zalety metody:

- ▶ zachęcanie do rozwijania aktywności twórczej dziecka i nauczyciela (inspirowanie nauczyciela do rozwijania metody w sposób indywidualny),
- ▶ możliwość adaptacji zróżnicowanych utworów,
- ▶ atrakcyjność danego utworu mimo wielokrotnego słuchania,
- ▶ możliwość wystąpienia dziecka w roli współwykonawcy lub dyrygenta,
- ▶ komunikacja pozasłowna ukierunkowana na zwrócenie uwagi na różne elementy dzieła muzycznego (angażowanie do ich opisu innych zmysłów),
- ▶ swobodna zamiana ról,
- ▶ kształtowanie wyobraźni dźwiękowej poprzez grę na instrumentach,
- ▶ możliwość prezentacji publicznej – motywacja do dalszych działań,
- ▶ zintegrowanie słuchania z graniem, tańcem i ze śpiewem,
- ▶ możliwość zastosowania w muzykoterapii,
- ▶ możliwość integracji z innymi rodzajami aktywności,
- ▶ możliwość stosowania przez nauczycieli z mniejszym doświadczeniem muzycznym.

Według założeń autorki metody, aktywne słuchanie ma dawać dzieciom radość, a także stanowić formę dialogu nauczyciela z nimi i muzyką. Utwory proponowane przez Batię Strauss – barokowe, klasycystyczne, romantyczne i dwudziestowieczne – świadczą o jej doskonałym guście muzycznym. Obok muzyki klasycznej autorka metody proponuje utwory ludowe (np. z Argentyny, Izraela czy Jemenu). Opracowała do nich akompaniamenty na prostych instrumentach (instrumentarium Orffa, instrumenty wykonane przez dzieci bądź różne przedmioty), formy fabularyzacji, formułę klaskania lub tupania, śpiew albo melorecytację, ruch, proste formy taneczne – często z wykorzystaniem różnych rekwizytów.

Wskazówki realizacyjne:

- ▶ istotny jest początek zajęć (rozbudzenie zainteresowania),
- ▶ należy wychodzić do dzieci z propozycjami (nie czekać, aż przyjdą do nauczyciela; pokonywać ich nieśmiałość),
- ▶ trzeba prezentować przykłady łatwe percepcyjnie, ale starać się, by nie były one banalne,
- ▶ należy fabularyzować prezentowane utwory – zwłaszcza podczas pracy z młodszymi dziećmi,
- ▶ ważne jest, aby dzieci nie działały automatycznie, lecz zastanawiały się nad specyfiką konkretnej muzyki (pomocne pytania nauczyciela),
- ▶ tańce i gesty taneczne warto prezentować w kręgu (łatwiej wtedy obserwować dzieci i korygować ich błędy),
- ▶ sposób gry na instrumentach należy pokazywać bez nich (odwołując się do wyobraźni), z wyraźnym i synchronicznym sygnałem dyrygenta; dziecko ma wtedy szansę wyobrazić sobie dźwięk, konsekwencje jego wydobywania i umiejscowienie go w utworze (tzw. gra na instrumentach na niby jako przygotowanie do późniejszej prawdziwej gry),
- ▶ ruchy i mimika prowadzącego zajęcia powinny być wyraźne i jednoznaczne,
- ▶ należy zachęcać dzieci do prób śpiewania linii melodycznych słuchanych utworów, lecz nie wolno zmuszać ich do żadnego rodzaju aktywności,
- ▶ podczas wykonań publicznych nauczyciel powinien realizować zadania wspólnie z dziećmi.

Metody aktywne ożywiające działania pedagogiczne

Metoda pedagogiki zabawy KLANZY

Dzieciom proponuje się zabawy i tańce integrujące grupę, mające u podstaw koncepcję tzw. pedagogiki zabawy Polskiego Stowarzyszenia Pedagogów i Animatorów KLANZA z Lublina, która realizuje maksymę Konfucjusza: „Powiedz mi, a zapomnę. Pokaż mi, a zapamiętam. Pozwól mi działać, a zrozumieć”.

Zgodnie z tą pedagogiką, do nauczania i wychowywania włącza się metody kreatywne, aktywizujące, pobudzające emocje i wyobraźnię, z przełożeniem na takie sytuacje, w których członek grupy może bez lęku rozwijać swoje umiejętności. Proponuje się zabawy i gry, które dają możliwość komunikowania się poprzez ruch, słowo, plastykę oraz inne środki wyrazu, a jednocześnie wykluczają rywalizację. Zapewnia się przy tym dobrowolność uczestnictwa.

Zakładane doświadczanie przez dzieci własnej twórczości służy wypracowaniu w nich akceptacji swoich możliwości i ograniczeń (także fizycznych). Wymiana myśli i odczuć oraz zrozumienie problemu, który można wspólnie rozwiązać, sprzyjają integracji grupy. Dzieci podczas zabawy wyzbywają się stresu i niepewności, stają się otwarte na koleżanki i kolegów, ćwiczą swoją asertywność. Dzięki pozytywnemu oddziaływaniu grupy czują się bardziej dowartościowane, co wyzwała w nich chęć do działania.

Metod związanych z pedagogiką zabawy najlepiej uczyć się poprzez przeżywanie. Tylko wtedy dzieci dobrze się bawią, czują się odprężone i są radosne.

Gry planszowe

Jest to metoda bazująca na treściach dydaktycznych i wychowawczych. Uczy przestrzegania reguł, aktywizuje dzieci oraz przyspiesza ich rozwój. Gry można wykorzystywać do sprawdzania wiadomości (dzieci tworzą grę na podstawie zdobytej wiedzy), pozyskiwania nowych informacji (dzieci zdobywają wiadomości, by je natychmiast wykorzystać w grze) oraz jako niekonwencjonalny sposób doskonalenia umiejętności czytania, pisania, planowania i twórczego myślenia.

Gry planszowe rozwijają wyobraźnię, zmuszają do współdziałania, uczą planowania aktywności, stwarzają okazję do doskonalenia różnych umiejętności i dają satysfakcję z pracy, którą się wykonuje. Ich treści głęboko zapadają w pamięć dzieci.

Metoda twórczego myślenia Alexa Faickneya Osborna – burza mózgów

Metodę tę poleca się jako szczególnie pomocną podczas rozwiązywania problemów. Wszyscy uczestnicy burzy mózgów mają prawo zgłaszać swoje pomysły, które nie podlegają ocenie, co jest bardzo istotne w pracy z dziećmi.

Ważna jest duża liczba pomysłów, a nie to, kto na nie wpadł. Po zakończeniu zgłaszania pomysłów można rozpocząć ich ocenianie pod kątem przydatności w pracy.

Burza mózgów jest polecana w codziennej pracy z dziećmi, gdyż doskonale integruje grupę, rozwija dziecięcą fantazję i rozbudza wyobraźnię twórczą.

Techniki parateatralne

Drama

Jest ona jednocześnie metodą nauczania i uczenia się, ponieważ wiąże się ze specyficznymi czynnościami zarówno nauczyciela, jak i dziecka. Aktywność nauczyciela polega tu na przekazywaniu dzieciom poleceń i prośby, aby rozwiązały konkretny problem w sytuacji fikcyjnej poprzez wchodzenie w określone role.

Dzieci najczęściej przygotowują się do realizacji tego zadania w małych grupach, a następnie przedstawiają je w formie improwizacji. Dzięki temu pogłębiają swoje przeżycia, realizują się twórczo, uczą się analizować różne reakcje (pozytywne i negatywne), a jednocześnie dokonują korekty zachowań. Nauczyciel korzystający z techniki dramy powinien pamiętać o podstawowych zasadach takiego nauczania, przede wszystkim o konieczności stopniowania trudności. Dramę należy wprowadzać od najprostszych technik, np. improwizacji w zespołach złożonych z dwojga lub trojga dzieci, aż do scen z większą liczbą uczestników.

W pracy z młodszymi dziećmi techniki dramowe dające dobre efekty to gry dramowe, rzeźby oraz fotografie. Polecenia nauczyciela powinny być jak najprostsze, a problem do rozwiązania – dobrze znany dzieciom.

Wykorzystanie dramy umożliwia:

- ▶ rozwijanie w dzieciach wiary w siebie,
- ▶ kształtowanie ich osobowości i pobudzanie harmonijnego rozwoju,
- ▶ rozszerzanie zakresu aktywności dzieci,
- ▶ wykorzystywanie w codziennej praktyce wychowawczej elementów sztuki w jej różnych przejawach (muzyka, teatr, plastyka),
- ▶ rozwijanie wrażliwości i wyobraźni,
- ▶ stwarzanie sytuacji, w których dzieci uczą się dokonywania samodzielnych wyborów i podejmowania decyzji,
- ▶ kształtowanie postawy otwartej, kreatywnej,
- ▶ nacisk na indywidualny rozwój,
- ▶ rozwijanie i wzbogacanie słownictwa.

W grupie pracującej metodą dramy dzieci uczą się przede wszystkim współpracy i wzajemnej akceptacji. Znika ich wstydlivość. Maluchy stają się otwarte, szczere, pewne siebie, potrafią dzielić się z innymi i pomagać im.

W dramie każdy odnosi sukces. Nie ma tu bowiem nieważnych ról i nie chodzi o wyreżyserowane popisy aktorskie.

Technika zmiany ról

Zgodnie z założeniami tej techniki, rola, którą ma odegrać dziecko, powinna umożliwić mu zdobycie nowych doświadczeń. Dziecku nieśmiałoemu, z objawami lęku w interakcjach społecznych, organizujemy zabawę, w której gra ono rolę nauczyciela; nauczyciel zaś wciela się w rolę dziecka. Zabawę zawsze rozpoczynamy od stworzenia sytuacji, w której zaistnieją warunki sprzyjające wyzwoleniu u dziecka niezależnego zachowania się w różnych miejscach.

Pantomima

Metoda ta jest bardzo przydatna w pracy z małymi dziećmi, ponieważ właściwie każdą sytuację można wyrazić ruchem. Pantomima pozwala na ujawnianie emocji. Skorzystanie z tej metody umożliwia stworzenie wspaniałych sytuacji, w których uaktywnia się wyobraźnia zarówno osoby występującej, jak i odbiorcy.

Teatrzyk kukiełkowy lub pacynkowy

Dzieci samodzielnie wykonują kukiełki albo pacynki, a następnie przedstawiają z ich pomocą różne sytuacje. Stają się wtedy reżyserami, scenarzystami i scenografami. Wyzwalają w sobie aktywność twórczą, często przełamują barierę lęku i nieśmiałości.

Takie przedstawienia dają nauczycielom okazję do rozmów z dziećmi na temat emocji i motywów działania.

Inne metody

Edukacja matematyczna według Edyty Gruszczyk-Kolczyńskiej i Ewy Zielińskiej

W edukacji matematycznej przedszkolaków najważniejsze są osobiste doświadczenia dziecka. To na ich podstawie tworzy ono pojęcia matematyczne i zdobywa umiejętności. Doświadczenia te przyczyniają się do rozwoju myślenia dzieci. Podczas przetwarzania informacji dziecko musi mówić, sprzyja to bowiem koncentracji uwagi i pomaga dostrzegać to, co najważniejsze.

Cele tej metody to wspomaganie rozwoju umysłowego dzieci i stopniowe przygotowywanie ich do podjęcia nauki w szkole. Zajęcia dla dzieci powinny być wypełnione zabawami, ciekawymi zadaniami i grami.

W programie edukacji matematycznej zaproponowano dwanaście kręgów tematycznych (te zapisane pochyłą czcionką można wykorzystywać w pracy z czteroletkami):

- ▶ *orientacja przestrzenna – kształtowanie umiejętności, które pozwolą dziecku dobrze orientować się w przestrzeni i rozmawiać o tym, co dzieje się wokół niego,*
- ▶ *rytmy – rozwijają umiejętności skupiania uwagi na prawidłowościach i korzystania z nich w różnych sytuacjach; są potrzebne przy nabywaniu umiejętności liczenia i rozumienia sensu mierzenia,*
- ▶ kształtowanie umiejętności liczenia oraz dodawania i odejmowania – obejmuje proces od liczenia konkretnych przedmiotów, poprzez liczenie na palcach, aż do liczenia w pamięci,
- ▶ wspomaganie rozwoju operacyjnego rozumowania, którego celem jest przygotowanie dzieci do zrozumienia pojęcia liczby naturalnej (zbiory),
- ▶ rozwijanie umiejętności mierzenia długości w zakresie dostępnym dla dzieci na poszczególnych etapach rozwojowych,
- ▶ *klasyfikacja – wspomaganie rozwoju czynności umysłowych potrzebnych do tworzenia pojęć (wprowadzenie do zadań o zbiorach i ich elementach – segregowanie),*
- ▶ układanie i rozwiązywanie zadań arytmetycznych – doskonalenie umiejętności rachunkowych dzieci,
- ▶ zapoznanie dzieci z wagą i sensem ważenia (ważymy zabawki, używamy terminu „ciężar”),
- ▶ *mierzenie płynów – pomaga dzieciom zrozumieć znaczenie pojęć „mniej” i „więcej”,*
- ▶ *intuicje geometryczne (kształtowanie pojęć geometrycznych) – dzieci samodzielnie konstruują w swoich umysłach pojęcia, tworzą szlaczki,*
- ▶ tworzenie gier – rozwijanie zdolności do wysiłku umysłowego,
- ▶ zapisywanie czynności matematycznych znakami (<, >, =, +).

Wszystkie wymienione wyżej kręgi tematyczne trzeba zrealizować w podanej kolejności, uwzględniającej nie tylko stopniowanie trudności, lecz także prawidłowość rozwoju dzieci. Zajęcia należy prowadzić dopóty, dopóki sprawiają dzieciom przyjemność.

Techniki relaksacyjne

Masaż relaksacyjny

U podstaw tej metody leży zabawa bazująca na naturalnej aktywności dziecięcej. Służy ona pogłębieniu kontaktu pomiędzy dziećmi i dorosłymi, odprężeniu i wspólnemu przeżywaniu radości.

Podczas zabaw tego typu wykorzystuje się spowolniony ruch, głaskanie, kotysanie, delikatne drapanie itd. Takie spontaniczne ruchy pomagają eliminować zmartwienia i napięcia oraz zwiększają pewność siebie maluchów. Masaż relaksacyjny wymaga od dzieci osobistego zaangażowania. Doskonale wspomaga koncentrację.

Muzyka relaksacyjna

Jest najprostszą, bardzo skuteczną formą kształtowania pozytywnych emocji u dzieci. Polega na słuchaniu odpowiednio dobranych fragmentów lub krótkich utworów muzyki poważnej.

Muzyka relaksacyjna ma bardzo duży wpływ na zdrowie i dobre samopoczucie. Pozwala redukować stresy i lęki.

Przy jej doborze należy zwrócić szczególną uwagę na tonację, tempo oraz czynniki psychologiczne i estetyczne – po to, by wywoływała różne reakcje słuchowe, fizyczne i emocjonalne.

Wszystkie przedstawione metody służą **wspieraniu całościowego rozwoju dziecka**. Rozbudzają jego aktywność twórczą, zapewniają mu pozytywną motywację do podejmowania zadań, rozwijają jego wiarę we własne siły i możliwości.

Charakterystyka rozwoju dziecka czteroletniego

W wieku czterech lat rozpoczyna się okres tzw. średniego dzieciństwa, który trwa do szóstego roku życia. Dziecko, które rozpoczyna ten etap, osiąga poziom rozwoju motorycznego i sensorycznego umożliwiający poruszanie się w najbliższym otoczeniu i docieranie do interesujących je obiektów, postrzeganych przez nie jako realnie istniejące.

Rozwój somatyczny i aktywność ruchowa

Dziecko wkraczające w ten okres swobodnie się porusza – chodzi i biega. Wykonuje też proste czynności samoobsługowe. Intensywność zmian wagi jego ciała jest znacznie mniejsza niż wcześniej. Ciało dziecka wydłuża się w konsekwencji szybkiego rośnięcia kończyn. Dziewczynki rozwijają się szybciej niż chłopcy. Obserwuje się wzrost sprawności motorycznej – pojawiają się nowe umiejętności: proste ruchy są łączone w kombinacje ruchowe, np. bieg i skok, bieg i kopnięcie piłki. Czterolatki mają dużą potrzebę ruchu. Nie potrafią długo skupić się na jednej czynności, dlatego często zmieniają aktywności ruchowe. W zakresie motoryki małej dzieci czteroletnie samodzielnie ubierają się i rozbiegają, a także jedzą. Podczas rysowania wykorzystują schematy przedmiotów i ludzi. Komponują rysunki wieloobektowe.

Procesy poznawcze

Sprawności percepcyjne

Czterolatki odróżniają pismo od tego, co nim nie jest. Ujmują je całościowo. Potrafią kopiować koło, krzyżyk, dwie równoległe linie. Umiarkowanie dokładnie kopiuje kształty liter. W tym wieku rośnie umiejętność rozróżniania barw i ich odcieni, wzrasta też wrażliwość słuchowa. Dzieci poprawnie podają kolejność zdarzeń i postrzegają je jako przewidywalne. Wykazują zainteresowanie literami i cyframi; niektóre umieją całkiem niezłe liczyć.

Pamięć

W miarę upływu czasu dzieci zatrzymują w umysłach coraz większą liczbę liter, wyrazów, cyfr. Mogą odtworzyć szereg złożony z czterech cyfr. Są również w stanie stosować strategię powtarzania materiału do zapamiętania.

Czynności myślowe

- ▶ Szeregowanie – prawie połowa czterolatków tworzy niewielkie szeregi, np. z patyczków o różnej długości.
- ▶ Klasyfikacja – na poziomie podstawowym, na którym wystarczają informacje percepcyjne, odkrywane samodzielnie.

Sprawności językowe i komunikacyjne

Dzieci czteroletnie mają tendencję do tworzenia neologizmów z zastosowaniem poprawnych reguł gramatycznych. W ten sposób wypełniają luki, gdy nie znajdują w swoim zasobie słów określeń jakiegoś obiektu. Coraz częściej odróżniają opowiadania od innych form wypowiedzi. Doskonali się ich umiejętności prowadzenia konwersacji. Szczególną rolę podczas ich rozmów z dorosłymi odgrywają pytania, służące nawiązaniu i podtrzymaniu kontaktu oraz zdobyciu informacji. Tendencja do zadawania pytań zwiększa się wraz z wiekiem. Wyobraźnia czterolatków wydaje się nie mieć granic. Dzieci wymyślają towarzyszy zabaw i różne historie. Dla czterolatków granica między rzeczywistością a fikcją jest bardzo cienka.

Emocje

Czterolatki zaczynają rozumieć emocje własne i innych osób, zdobywają też umiejętność regulowania autoekspresji. Potrafią właściwie oceniać przyczyny podstawowych reakcji emocjonalnych, ale zwracają uwagę raczej na zewnętrzne czynniki wywołujące emocje. Bywają nie do opanowania pod względem emocjonalnym. Miewają napady złości i głośnego śmiechu. Mówią brzydkie słowa, choć zdają sobie sprawę z niestosowności ich używania. U dzieci w tym wieku przeważają lęki słuchowe, a także lęki przed ciemnością, dzikimi zwierzętami, wyjściem matki itp. Rozładowanie napięć emocjonalnych odbywa się poprzez ssanie palca podczas snu, pobudzenie motoryczne (dziecko ucieka, kopie, pluje, obgryza paznokcie, dłubie w nosie, robi miny) lub werbalne (przechwalanie się, używanie brzydkich słów). Czterolatki doświadczają koszmarów sennych. Miewają potrzebę oddawania moczu podczas pobudzenia emocjonalnego, bóle brzucha, a nawet wymioty spowodowane stresem.

Rozwój społeczny

Podstawową formą uczenia się jest dla czterolatków zabawa. Szczególnie ważne są dla nich zabawy w role, pozwalające odkrywać różne związane z nimi reguły. Takie aktywności służą zrozumieniu przez dzieci społecznych ról dorosłych (rodziny, zawodowych). Na ogół dzieci przyjmują je zgodnie z płcią. Stabilizują się zabawy samotne i równoległe (obserwacja zabaw rówieśników). Zajmują one połowę czasu przeznaczonego na zabawę. U dzieci wzrasta poziom empatii. W umyśle czterolatka pojawia się pojęcie „przyjaciół” – partner do zabawy. Przyjaciele dzielą się zabawkami, do przyjaciela częściej niż do innych kieruje się prośby i pozdrowienia, przyjaciele częściej przebywają i rozmawiają

ze sobą, patrzą na siebie nawzajem. Zwykle jednak przyjaźnie przedszkolne są nietrwałe. Poza tym niektóre dzieci mają trudności z ich zawieraniem.

Czterolatki uwielbiają przeciwstawiać się poleceniom rodziców. Nie skutkują nawet surowe kary. Zdarza się, że wzrasta u nich agresja zorientowana na osobę (agresja wroga).

Rozwój moralny

Jest on ściśle powiązany z rozwojem poznawczym, emocjonalnym i społecznym, z poznawaniem reguł obowiązujących w grupie, odróżnianiem dobra od zła oraz doświadczaniem winy i wstydu. Dzieci zaczynają odczuwać wewnętrzne hamulce, chociaż nie rozumieją jeszcze podstawy nakazów i zakazów. Istotną rolę odgrywa tu rozumienie przeżyć innych osób.

Osobowość dziecka

Rozwój osobowości dziecka także dokonuje się równocześnie z jego rozwojem społecznym, emocjonalnym i poznawczym. Zasadniczą rolę w kształtowaniu się osobowości odgrywa proces identyfikacji: dziewczynki zaczynają identyfikować się z matką, a chłopcy – z ojcem. Rozwija się zdolność do samo-kontroli, czyli działania zgodnego z oczekiwaniami autorytetów. Podstawami wszystkich jej form są zdolność do powstrzymania się od natychmiastowego reagowania na pobudzenie, a także planowanie swoich działań. W czwartym roku życia dzieci zaczynają świadomie kontrolować intensywność swoich emocji. Zaczynają też planować działania, chociaż zwykle nie odnoszą jeszcze większych sukcesów na tym polu. Rozwija się w nich obraz własnej osoby jako wypadkowa przekonań o indywidualnych cechach. Składają się na niego: imię, rzeczy, codzienne zachowania. Odróżnianie siebie od innych dokonuje się m.in. poprzez używanie zaimków „mój”, „twój”. W sytuacjach konfliktowych użycie sformułowania „to moje” nie jest wyrazem egoizmu dziecka, lecz znakiem wytyczania granicy pomiędzy „ja” a „inni”. Jest to więc przejaw rozwoju osobowości. Odróżnianie siebie od innych pozwala dzieciom współdziałać podczas zabawy i rozwiązywać konflikty. Dzięki niemu kształtuje się również dziecięca samoocena.

Treści edukacyjne

Rodzaj edukacji	Cele ogólne	Przewidywane rezultaty / osiągnięcia. Dziecko:
<p>Edukacja w zakresie mowy i myślenia</p> <p>Obszary podstawy programowej: II, III, IV</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▶ Wdrażanie do stosowania zasad skutecznej komunikacji międzyludzkiej. ▶ Rozwijanie umiejętności językowych i komunikacyjnych. ▶ Świadome wpływanie na rozwój mowy poprzez zabawy językowe. ▶ Wpajanie zasad poprawnej polszczyzny. ▶ Zapoznanie z popularnymi opowiadaniem i bajkami. ▶ Wdrażanie do wcielania się w różne role. ▶ Wdrażanie do samodzielnego podejmowania decyzji i przewidywania skutków swoich zachowań. ▶ Kształtowanie umiejętności aktorskich. ▶ Angażowanie uwagi podczas słuchania. ▶ Doskonalenie słownictwa używanego w różnych sytuacjach. 	<ul style="list-style-type: none"> ▶ kontaktuje się z koleżankami i kolegami, ▶ kontaktuje się z dorosłymi, ▶ odpowiada na pytania, ▶ czeka na swoją kolej, ▶ opowiada o swoich doświadczeniach, ▶ śledzi polecenia, ▶ poszerza zasób słownictwa podczas słuchania bajek, baśni i opowiadań, ▶ potrafi komunikować się z dorosłymi i dziećmi (w sposób werbalny i niewerbalny), ▶ słucha wypowiedzi dorosłych i dzieci, ▶ zna i stosuje zasady kulturalnego zachowania, ▶ wie, że nie należy przeszkadzać aktorom podczas gry na scenie (np. rozmowami, spożywaniem przekąsek itp.), ▶ wie, że w kinie nie wolno hałasować, zasłaniać innym ekranu, śmiecić itd., ▶ odgrywa role bez słów - mimiką i ruchem, ▶ posługuje się rekwizytami, np. kukiełką, pacynką, maską, ▶ zaczyna wypowiadać się zdaniami złożonymi, ▶ dostosowuje tembr głosu do sytuacji,

Rodzaj edukacji	Cele ogólne	Przewidywane rezultaty / osiągnięcia. Dziecko:
		<ul style="list-style-type: none"> ▶ rozmawia o dobrych i złych zdarzeniach, ▶ wie, że niektóre postacie z filmów dla dzieci są realistyczne, a inne fikcyjne, ▶ zaznacza obrazki i symbole podobne do wzorów, ▶ podaje nazwy przedmiotów prezentowanych poprzez obrazy, ▶ używa zmysłów do rozpoznawania przedmiotów, ▶ wypowiada się na temat najbliższego otoczenia, ▶ zadaje dużo pytań.
Edukacja plastyczno-konstrukcyjna Obszary podstawy programowej: I, II, III, IV	<ul style="list-style-type: none"> ▶ Wdrażanie do tworzenia prac plastycznych różnymi technikami. ▶ Budzenie zainteresowania najcenniejszymi zabytkami i dziełami sztuki w najbliższym otoczeniu. ▶ Zapoznanie ze sztuką ludową regionu. ▶ Budzenie wrażliwości na piękno architektury krajobrazu w najbliższym otoczeniu. ▶ Kształtowanie wrażliwości na piękno architektury wnętrza. ▶ Motywowanie do wzniesienia konstrukcji i tworzenia kompozycji z różnych materiałów. ▶ Kształtowanie umiejętności posługiwania się prostymi narzędziami. 	<ul style="list-style-type: none"> ▶ sprząta materiały po zajęciach, ▶ tworzy proste kompozycje z materiału przyrodniczego, ▶ potrafi rozpoznać elementy architektury krajobrazu w najbliższym środowisku, ▶ podejmuje spontanicznie zabawę w teatr, podczas której wykorzystuje wykonane przez siebie kukiełki, pacynki i sylwety, ▶ jest kreatywne, ▶ tworzy własne prace, ▶ obserwuje wybrane zabytki w ich naturalnym środowisku, ▶ poznaje nazwy i cechy charakterystyczne tych zabytków, ▶ poznaje wytwory sztuki ludowej pochodzące z regionu, w którym mieszka, ▶ układa obrazki z różnych materiałów, ▶ lepi proste kształty z plasteliny i masy solnej, ▶ podejmuje zabawy w kąciku majsterkowicza,

Rodzaj edukacji	Cele ogólne	Przewidywane rezultaty / osiągnięcia. Dziecko:
	<ul style="list-style-type: none"> ▶ Stwarzanie sytuacji edukacyjnych sprzyjających poznawaniu urządzeń elektrycznych używanych w domu i przedszkolu. ▶ Wpajanie zasad bezpieczeństwa obowiązujących podczas korzystania z różnych urządzeń. 	<ul style="list-style-type: none"> ▶ nakleja różne elementy, ▶ wypełnia obrazki różnokolorowymi materiałami plastycznymi.
<p>Edukacja muzyczna</p> <p>Obszary podstawy programowej: I, II, III, IV</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▶ Wdrażanie do śpiewania z całą grupą. ▶ Doskonalenie umiejętności interpretacji muzyki za pomocą ruchu. ▶ Zachęcanie do gry na prostych instrumentach. ▶ Budzenie wrażliwości na piękno muzyki. ▶ Rozwijanie zainteresowań muzycznych. ▶ Angażowanie percepcji słuchowej do określania dźwięków z otoczenia. 	<ul style="list-style-type: none"> ▶ wyróżnia i rozpoznaje dźwięki z otoczenia, ▶ rozpoznaje dźwięki instrumentów, ▶ rozpoznaje, skąd dochodzi dźwięk, mimo ukrycia jego źródła, ▶ odróżnia mowę poprawną od niepoprawnej, ▶ śpiewa piosenki o łatwej linii melodycznej (solo i z grupą), ▶ wykonuje proste układy taneczne, ▶ gra na instrumentach własnej produkcji (z surowców wtórnych), ▶ recytuje wiersze i śpiewa piosenki o treści patriotycznej, ▶ bawi się zabawkami multimedialnymi wydającymi różne odgłosy i zmieniającymi kształty, ▶ aktywnie słucha różnych gatunków muzyki, ▶ wykorzystuje przestrzeń do wyrażania muzyki za pomocą ruchu, ▶ prezentuje ruchem przeżycia emocjonalne wywołane muzyką.

Rodzaj edukacji	Cele ogólne	Przewidywane rezultaty / osiągnięcia. Dziecko:
<p>Edukacja przyrodnicza</p> <p>Obszary podstawy programowej: II, III, IV</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▶ Wdrażanie do rozumienia istoty zjawisk atmosferycznych. ▶ Wdrażanie do unikania zagrożeń związanych ze zjawiskami atmosferycznymi. ▶ Wdrażanie do prowadzenia obserwacji i utrwalania cech charakterystycznych poszczególnych pór roku. ▶ Prezentowanie różnych gatunków roślin i zwierząt. ▶ Wdrażanie do znajomości podstawowych zasad ochrony środowiska. ▶ Nadawanie znaczenia wycieczkom jako podstawowym formom pracy w edukacji przyrodniczej. ▶ Kształtowanie zamiłowania do przyrody. 	<ul style="list-style-type: none"> ▶ zna sposoby przystosowania się do otoczenia zwierząt żyjących w różnych środowiskach przyrodniczych, ▶ zna stałe następstwo pór roku, ▶ opisuje stan pogody, ▶ rozpoznaje, nazywa i opisuje pory roku, ▶ rozpoznaje i nazywa różne środowiska przyrodnicze, ▶ rozumie wartość działań na rzecz ochrony środowiska, ▶ wiąże pory roku z zachowaniami (ubiór, odżywianie), ▶ rozpoznaje cechy różnych gatunków zwierząt i roślin, ▶ pomaga dorosłym w czynnościach wymagających wykorzystania urządzeń gospodarstwa domowego, ▶ zna zasady bezpieczeństwa obowiązujące podczas korzystania z urządzeń gospodarstwa domowego, ▶ uczestniczy w wycieczkach przyrodniczych, ▶ oszczędza i szanuje zasoby przyrodnicze.
<p>Edukacja matematyczna</p> <p>Obszary podstawy programowej: I, II, IV</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▶ Rozwijanie orientacji przestrzennej. ▶ Organizowanie przestrzeni i czasu. ▶ Rozwijanie umiejętności porównywania i klasyfikowania. 	<ul style="list-style-type: none"> ▶ wskazuje górę i dół kartki, ▶ wskazuje środek kartki, ▶ interesuje się cyframi, ▶ układa obrazek z części według określonego wzoru, ▶ wyodrębnia części złożonej całości,

Rodzaj edukacji	Cele ogólne	Przewidywane rezultaty / osiągnięcia. Dziecko:
	<ul style="list-style-type: none"> ▶ Kształtowanie pojęć liczbowych i umiejętności liczenia. ▶ Rozwijanie intuicji geometrycznej. ▶ Stwarzanie sytuacji edukacyjnych sprzyjających czynnościowemu poznawaniu matematyki. ▶ Doskonalenie umiejętności klasyfikowania przedmiotów. 	<ul style="list-style-type: none"> ▶ rozpoznaje znaki i przedmioty zbliżone wielkością i kształtem, ▶ buduje z klocków według wzoru, ▶ odszukuje obrazek taki sam jak wzór, ▶ układa według wzoru kompozycję z różnych materiałów, np. kapsli, kasztanów, szyszek, patyczków różnej wielkości, ▶ klasyfikuje przedmioty na podstawie dwóch cech, ▶ manipuluje przedmiotami zgodnie z poleceniem, ▶ wie, co było punktem wyjścia i jakie zaszyły zmiany, ▶ rozpoznaje przedmioty pasujące i niepasujące do siebie, ▶ układa mozaikę z figur geometrycznych, ▶ wskazuje koło, prostokąt i trójkąt, ▶ porównuje długości dwóch przedmiotów, operuje pojęciami „długi” i „krótki”, ▶ operuje określeniami: „na”, „pod”, „obok”, „na górze”, „na dole”, ▶ dąży do precyzji – jeden przedmiot, jeden gest, jeden liczebnik, ▶ wymienia po kolei liczebniki (1-5), ▶ obserwuje zmiany i próbuje je nazwać po dołożeniu lub zabraniu jakiegoś elementu zbioru, ▶ układa klocki według wielkości.

Rodzaj edukacji	Cele ogólne	Przewidywane rezultaty / osiągnięcia. Dziecko:
<p>Edukacja zdrowotna</p> <p>Obszary podstawy programowej: I, III</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▶ Kształtowanie rozumienia konieczności stosowania zasad higieny osobistej. ▶ Wdrażanie do kulturalnego spożywania posiłków. ▶ Wdrażanie do samodzielności podczas czynności w łazience. ▶ Wdrażanie do samodzielności podczas ubierania się i rozbierania. ▶ Wyrabianie nawyku utrzymywania porządku wokół siebie. ▶ Kształtowanie nawyku zdrowego odżywiania się. ▶ Kształtowanie nawyku dbania o tężyznę fizyczną. ▶ Rozwijanie umiejętności czerpania radości z podejmowania wysiłku fizycznego. ▶ Kształtowanie umiejętności radzenia sobie w sytuacjach zagrożenia. ▶ Wdrażanie do bezpiecznego poruszania się po drogach i korzystania ze środków transportu. 	<ul style="list-style-type: none"> ▶ zna zasady higieny osobistej i przestrzega ich, ▶ samodzielnie nakłada pastę na szczoteczkę, ▶ podczas pobytu w łazience szanuje potrzebę intymności innych dzieci, ▶ jest samodzielne w toalecie, ▶ odkłada ubrania na swoją półkę w szatni, ▶ samodzielnie ubiera się i rozbiera (wszystkie części garderoby), ▶ po posiłku odnosi naczynia na wyznaczone miejsce, ▶ próbuje samodzielnie przygotować kanapkę, ▶ próbuje posługiwać się nożem i widelcem, ▶ rozpoznaje i nazywa warzywa i owoce, ▶ opisuje warzywa i owoce, zwraca uwagę na ich kolor, kształt, smak i zapach, ▶ zna przedszkolną drogę ewakuacyjną, ▶ poddaje się zasadom bezpieczeństwa obowiązującym podczas ewakuacji z przedszkola, ▶ wie, że nie należy niszczyć przedmiotów służących do gaszenia pożarów (gaśnic), ▶ zna oznakowanie przejść dla pieszych, ▶ wie, co oznaczają poszczególne światła sygnalizatora, ▶ wie, że podczas jazdy samochodem musi siedzieć w specjalnym foteliku,

Rodzaj edukacji	Cele ogólne	Przewidywane rezultaty / osiągnięcia. Dziecko:
	<ul style="list-style-type: none"> ▶ Wdrażanie do bezpieczeństwa podczas zabawy i wypoczynku. ▶ Kształtowanie umiejętności potrzebnych do gier zespołowych. ▶ Rozwijanie sprawności fizycznej, zwinności i siły. 	<ul style="list-style-type: none"> ▶ zna i stosuje zasady bezpieczeństwa obowiązujące podczas spotkania z psem lub innym zwierzęciem, ▶ rozumie, że niektóre rośliny są śmiertelnie niebezpieczne dla ludzi, ▶ wie, że dzieci nie mogą bawić się zapałkami, ▶ wie, że nie może oddalać się z nieznanymi osobami ani przyjmować od nich podarunków, ▶ wie, gdzie wolno, a gdzie nie wolno się bawić, ▶ rozumie znaczenie zwrotu „mieć prawo do...”, ▶ z łatwością biega i skacze, ▶ podczas ruchu omija przeszkody, a także koleżanki i kolegów, ▶ porusza się po schodach w górę i w dół, stawiając nogi na przemian i nie trzymając się poręczy, ▶ kopie piłkę do celu, ▶ wykonuje jeden za drugim do pięciu podskoków, ▶ samodzielnie korzysta ze sprzętu zgromadzonego w przedszkolnym ogrodzie (za zgodą i z assekuracją nauczyciela), ▶ rozpoznaje i nazywa emocje i uczucia, ▶ identyfikuje narządy zmysłów, ▶ dzieli się zabawkami z koleżankami i kolegami, ▶ szanuje zabawki należące do innych dzieci, ▶ przedstawia się imieniem i nazwiskiem, ▶ rozpoznaje i podaje swoje imię, płeć i cechy szczególne,

Rodzaj edukacji	Cele ogólne	Przewidywane rezultaty / osiągnięcia. Dziecko:
		<ul style="list-style-type: none"> ▶ rozumie znaczenie listy obecności i uzupełnia ją, ▶ wie, komu i w jakich sytuacjach może podać swoje dane.
<p>Przygotowanie do nauki czytania i pisania</p> <p>Obszary podstawy programowej: I, II, III, IV</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▶ Kształtowanie orientacji w schemacie ciała. ▶ Kształtowanie orientacji w przestrzeni. ▶ Kształtowanie orientacji na kartce papieru. ▶ Doskonalenie percepcji wzrokowej. ▶ Rozwijanie sprawności manualnej i koordynacji wzrokowo-ruchowej. ▶ Rozwijanie zainteresowania czytaniem i pisanem. ▶ Kształtowanie umiejętności odróżniania fikcji od rzeczywistości. 	<ul style="list-style-type: none"> ▶ buduje wieżę z kilku klocków, ▶ układa dwa lub trzy obrazki zgodnie z kolejnością zdarzeń, ▶ podczas zabaw dowolnych ogląda ilustracje w książkach, ▶ skupia się na tekstach czytanych przez dorosłych, ▶ wymienia bohaterów tekstu, ▶ słucha w skupieniu muzyki dla dzieci oraz muzyki poważnej, ▶ precyzyjnie koloruje obrazki konturowe, ▶ ogląda książki typu harmonijka (z historyjkami obrazkowymi), ▶ układa książki w wyznaczonym miejscu, ▶ ogląda bajki na ekranie telewizora, ▶ układa z klocków drogi, mosty, tory itp., ▶ słucha wierszyków i krótkich bajek z płyty CD, ▶ ogląda na ekranie bajki w odcinkach, ▶ wykonuje proste ćwiczenia rytmiczne, ▶ wie, o czym informują znaki, np.: „droga ewakuacyjna”, „zakaz wjazdu”, „stop”, ▶ interesuje się rodzajami bajek, filmów i książek dla dzieci, ▶ zna swoje imię.

Rodzaj edukacji	Cele ogólne	Przewidywane rezultaty / osiągnięcia. Dziecko:
<p>Edukacja patriotyczna</p> <p>Obszary podstawy programowej: I, II, III, IV</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▶ Budzenie świadomości własnej tożsamości i konieczności ochrony danych osobowych. ▶ Budzenie szacunku i przywiązania do rodziny. ▶ Budzenie przywiązania do miejsca zamieszkania. ▶ Zapoznanie z legendami i historią miejsca zamieszkania. ▶ Zapoznanie z charakterystycznymi budowlami, zabytkami i miejscami pamięci narodowej w miejscu zamieszkania. ▶ Rozwijanie poczucia tożsamości narodowej. ▶ Budzenie szacunku do symboli narodowych. ▶ Uświadamianie znaczenia stolicy Polski - Warszawy. 	<ul style="list-style-type: none"> ▶ zna członków swojej rodziny (stopnie pokrewieństwa), ▶ okazuje przywiązanie do społeczności przedszkolnej, ▶ zna i stosuje reguły współżycia w grupie, ▶ współpracuje w grupie, ▶ zachowuje się swobodnie, ▶ podaje nazwy ulic lub osiedli z adresów przedszkola i domu, ▶ zna nazwę miejscowości, w której mieszka, ▶ rozpoznaje symbole narodowe Polski (godło, flagę, hymn), ▶ wie, że w ważne dla kraju święta wywiesza się flagi narodowe, ▶ włącza się do śpiewania hymnu przedszkola, ▶ przyjmuje prawidłową postawę podczas słuchania hymnu Polski, ▶ słucha wierszy i piosenek o Warszawie, ▶ jest tolerancyjne wobec ludzi innych ras i narodowości, ▶ odczuwa wzruszenie w ważnych chwilach, ▶ okazuje szacunek dzieciom, dorosłym, przyrodzie, określonym przedmiotom, ▶ chętnie pomaga innym.

Indywidualizacja pracy z dziećmi

Istotą indywidualizacji pracy z dziećmi w przedszkolu jest uwzględnianie przez nauczyciela różnic między nimi. Różnice te ogniskują się wokół następujących zagadnień:

- ▶ stan zdrowia i procesy nerwowe,
- ▶ zasoby wiedzy, umiejętności, doświadczeń,
- ▶ przebieg procesów poznawczych,
- ▶ zainteresowania,
- ▶ stosunek do pracy i motywacja do nauki,
- ▶ warunki środowiskowe.

Nauczyciel musi zdawać sobie sprawę z tego, że wiek nie zawsze współgra z poziomem rozwoju dzieci. Kluczowy jest dobór takich form i metod pracy, które niezależnie od różnic w grupie zapewnią każdemu dziecku optymalne warunki rozwoju. Każdy wychowanek wymaga od nauczyciela szczególnej uwagi. Warto zastanowić się nad tym, w jaki sposób zaplanować zajęcia z grupą, aby zaspokoić potrzeby jej wszystkich członków.

Przy planowaniu działań indywidualnych należy uwzględnić cechy wszystkich dzieci, a nie tylko tych, które wymagają wsparcia nauczyciela.

Jeżeli mocną stroną któregoś dziecka stanowi sprawność motoryczna, a dodatkowo jest ono tzw. żywym srebrem, zadania przygotowane dla grupy powinny zawierać element ruchu. Kiedy np. planujemy zabawę matematyczną doskonalącą umiejętność klasyfikacji, powinniśmy zaproponować grupie poszukiwanie określonych przedmiotów ukrytych w sali (dodatkowo można wówczas ćwiczyć orientację w przestrzeni, np. szukać pod dyktando), a nie segregowanie obrazków przy stolikach. Możemy też poprosić o uporządkowanie sali – zachęcić dzieci do odłożenia odnalezionych rzeczy na właściwe miejsca (włożenia ich do pudełek, zanieśienia do kącika plastycznego itd.). Zaspokoi to potrzebę aktywności ruchowej, a zrealizowanie podczas zabawy celów dydaktycznych pomoże utrwalić doskonaloną umiejętność.

Przykładami indywidualizacji są też wspólna gra na instrumentach, podczas której każde dziecko wydobywa dźwięki z innego instrumentu, oraz układanie obrazka z części po zróżnicowaniu przez nauczyciela liczby elementów. Dzieci nieśmiałe czy nadpobudliwe możemy angażować do pełnienia funkcji dyżurnych.

Aby właściwie zorganizować pracę indywidualną, należy:

- ▶ systematycznie realizować zadania wspierające,
- ▶ proponować wyłącznie ćwiczenia o charakterze zabawowym,
- ▶ planować wszechstronną aktywność dzieci i często zmieniać jej formy,
- ▶ dbać o atrakcyjność zadań – im więcej pozytywnych emocji, tym lepsze efekty,
- ▶ przygotowywać odpowiednie pomoce – różnorodne, atrakcyjne, pobudzające kreatywność,
- ▶ elastycznie planować czas zajęć, dostosowywać go do wydolności psychofizycznej dzieci (jeżeli zauważymy, że uwaga któregoś wychowanka jest rozproszona, lepiej zakończyć zajęcia wcześniej, ponieważ efektywność ćwiczeń prowadzonych na siłę jest bardzo niska),
- ▶ starannie wybierać porę zajęć – nie mogą się one odbywać w czasie przeznaczonym na zabawę, ponieważ dziecko zaproszone do stolika w trakcie zabawy grupy czuje się ukarane i ma trudności ze skupieniem uwagi (np. stale ogląda się na koleżanki i kolegów),
- ▶ zmieniać lokalizację ćwiczeń – mogą to być różne kąciki zabaw, w których nauczyciel włącza się do zadań i inspirować określone aktywności.

Trzeba pamiętać również o:

- ▶ docenianiu wysiłków każdego dziecka, zauważaniu każdej próby rozwiązania zadania, nawet jeśli nie kończy się ona sukcesem („widzę, że bardzo się starasz”),
- ▶ zachęcaniu do podejmowania kolejnych prób („spróbuj jeszcze raz”),
- ▶ motywowaniu do ponawiania prób („wierzę, że tym razem ci się uda”),
- ▶ chwaleniu – należy doceniać to, co dzieciom udało się osiągnąć (nie wolno wytykać błędów),
- ▶ kończeniu ćwiczeń łatwym zadaniem, zapewniającym sukces – efektami będą dobre samopoczucie dzieci i motywacja do następnych działań,
- ▶ nagradzaniu dzieci po zajęciach (np. lubianą przez nie zabawą).

Cały program *Żyrafa Ola i przyjaciele* wspomagający rozwój aktywności dzieci w wieku przedszkolnym daje możliwość indywidualizacji pracy z nimi polegającej na:

- ▶ dostosowaniu przewidywanych rezultatów lub osiągnięć do poziomu rozwoju dziecka; w programie wskazano pięć poziomów osiąganych umiejętności (ostatni poziom jest związany z umiejętnościami osiąganymi przez dzieci szczególnie uzdolnione),
- ▶ pracy z wykorzystaniem metod aktywizujących, które pomagają wyzwolić potencjał dzieci i rozwinąć ich zainteresowania, uczą współpracy oraz przygotowują dzieci do samodzielnego zdobywania wiedzy,
- ▶ organizacji zajęć z zastosowaniem ofert, dzięki któremu dzieci samodzielnie wybierają rodzaj zadania w obrębie danego tematu; w efekcie rosną ich zaangażowanie i motywacja,
- ▶ stałym monitorowaniu osiągnięć dzieci oraz planowaniu pracy z uwzględnieniem ich potrzeb i możliwości.

Indywidualizację pracy z dziećmi ułatwiają nauczycielowi karty pracy z pakietu *Żyrafa Ola i przyjaciele*. W obrębie jednego tematu zaproponowano w nich ćwiczenia o zróżnicowanym stopniu trudności. Dzięki temu każde dziecko może pracować zgodnie ze swoimi możliwościami.

Przykładowy program wspomagania i korygowania rozwoju czterolatka

Imię i nazwisko dziecka:

Wiek, grupa przedszkolna: 4 lata, grupa

Rozpoznanie: zahamowanie w zakresie sprawności manualnej i grafomotorycznej.

Cel: wyrównanie fragmentarycznych deficytów rozwojowych funkcji percepcyjno-motorycznych.

Treści nauczania: realizowane zgodnie z programem wspomagającym rozwój aktywności dzieci w wieku przedszkolnym *Żyrafa Ola i przyjaciele*.

Formy pracy: zbiorowa i indywidualna.

Zajęcia reedukacyjne: usamodzielnianie w zakresie czynności codziennych, doskonalenie czynności samoobsługowych, zachęcanie do rysowania, układania (koraliki, patyczki, klocki, guziki itp.), wycinania, majsterkowania, zapinania guzików, wiązania kokardek.

Ćwiczenia:

- ▶ malowanie farbami dużych kształtów,
- ▶ chwytanie drobnych przedmiotów tylko dwoma palcami (kciukiem i palcem wskazującym),
- ▶ malowanie palcem powierzchni,
- ▶ rysowanie patykiem na powierzchni posypanej piaskiem, mąką lub ryżem,
- ▶ malowanie patyczkiem do uszu (wypełnianie kształtu poprzez kropkowanie),
- ▶ wodzenie palcem po wzorze,
- ▶ rysowanie w powietrzu,
- ▶ rysowanie i kolorowanie pisakiem, kredką (wspomaganie napięcia mięśniowego ręki, dążenie do rozluźnienia nadgarstka),
- ▶ rysowanie kredą na dużej powierzchni, np. na placu zabaw,
- ▶ lepienie z masy solnej, ciastoliny, plasteliny, masy papierowej,
- ▶ stemplowanie,
- ▶ „sznurowanie” obrazków,
- ▶ kreślenie linii poziomych i pionowych po śladzie.

Ewaluacja programu

Kryteria sukcesu. Dziecko:

- ▶ koncentruje się na zadaniu,
- ▶ rozluźniło napięcie mięśniowe dłoni,
- ▶ potrafi odtworzyć kształt rysowany w powietrzu,
- ▶ samodzielnie planuje ruch przed narysowaniem wzoru po śladzie.

Literatura

1. Bartkowiak Z., *Biomedyczne podstawy rozwoju i wychowania*, WSiP, Warszawa 1986.
2. Biuletyn „Nauczanie dwupoziomowe z przedszkolakami”.
3. *Dziecko w szkolnej rzeczywistości – założony a rzeczywisty obraz edukacji elementarnej*, Sowińska H. (red.), Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2011.
4. Gardner H., *Pięć umysłów przyszłości*, Wydawnictwo Laurum, Warszawa 2009.
5. Klim-Klimaszewska A., *Pedagogika przedszkolna*, Instytut Wydawniczy Erica, Warszawa 2010.
6. Kochan-Wójcik M., *Edukacja elementarna a diagnoza pedagogiczna*, Centralny Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli, Warszawa 2002.
7. *Metodyka wychowania przedszkolnego*, Kwiatowska M., Topińska Z. (red.), Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1972.
8. Piaget J., *Dokąd zmierza edukacja*, PWN, Warszawa 1977.
9. *Podstawy pedagogiki przedszkolnej*, Kwiatowska M. (red.), WSiP, Warszawa 1985.
10. Skarbek K., Wrońska I., *Diagnoza i wspomaganie rozwoju psychoruchowego dziecka w wieku przedszkolnym*, Centrum Edukacyjne „Blżej Przedszkola”, Kraków 2013.
11. Strykowski W., Strykowska J., Pielachowski J., *Kompetencje nauczyciela szkoły współczesnej*, Wydawnictwo eMPI², Poznań 2003.
12. Włoch S., Włoch A., *Diagnoza całościowa w edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej*, Wydawnictwo Akademickie ŻAK, Warszawa 2009.
13. Wragg E.C., *Co i jak obserwować w klasie*, Wydawnictwo Akademickie ŻAK, Warszawa 2001.